

 <https://orcid.org/0000-0002-2998-4934>

Michał Wenzel

Uniwersytet SWPS w Warszawie

Od Samoobrony do Agrounii. Wiejskie ruchy społeczne po 1989 roku¹

From Samoobrona (Self-defence) to Agrounia: Rural Social Movements in Poland after 1989

Abstract: The term “rural social movements” is used in different meanings, so a consistent definition is needed to conceptualize political rural social movements. They are a remnant of the agrarian socio-economic structure. The late and incomplete industrial revolution in Central and Eastern Europe and the incomplete collectivization of agriculture in Poland, compared to other countries of the region, preserved some pre-modern forms of mobilization. The aim of this article is to present the concept of rural social movements and to illustrate it with examples: they are the politics of protest, carried out by Samoobrona and Agrounia. Rural social movements are contrasted with both traditional (old) movements and new social movements. They are located on the sidelines of the main socio-political cleavages, and their actors contest the elites *en bloc*.

Keywords: social movements, agrarian society, politics of protest, mobilization

Wstęp

Terminy „wiejski ruch społeczny” lub „ruch chłopski” nie są często używane w odniesieniu do współczesnego społeczeństwa przemysłowego lub postindustrialnego, a odniesienie to ma kilka denotacji: może odnosić się do radykalnych

---

¹ Tekst powstał w ramach prac nad projektem OPUS finansowanym przez NCN. Projekt nr 2021/41/B/HS5/00536 „Od Samoobrony do Agrounii. Wiejskie ruchy społeczne po 1989 roku”, realizowany na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS.

wystąpień rolników, a także grup zachowujących dziedzictwo kulturowe wsi czy nawet ekologów (Woods, 2003). Charakterystyczne cechy ruchów wiejskich w świecie zachodnim odróżniają je od wschodnioeuropejskich odpowiedników ze względu na realia społeczno-polityczne. Istnieje potrzeba systematyzacji koncepcji teoretycznej wiejskich ruchów społecznych (WRS) we wschodnioeuropejskich (postkomunistycznych, niedawno uprzemysłowionych, stosunkowo słabo rozwiniętych) społeczeństwach funkcjonujących po 1989 roku, a więc w warunkach demokracji i gospodarki rynkowej. Polska służy jako weberowski model idealny takiego społeczeństwa.

Historia powstań chłopskich w Europie sięga średniowiecza (Żakeria, powstanie Wata Tylera). W Polsce do takich zrywów zaliczyć można powstanie Kostki-Napierskiego w XVII wieku czy też rabację galicyjską. „Strajk chłopski” z 1937 roku był być może największą masową demonstracją w historii Polski (Matuszewska, 1973). WRS traktujemy jako kontynuację tradycji spontanicznego i niezinstytucjonalizowanego zrywu. WRS przechowują zbiorową pamięć o anarchicznym, czasem nielegalnym lub brutalnym buncie (można tu przywołać pojęcie zależności od ścieżki w rozumieniu Putnama i in., 1992)². Są wyrazem interesów, których nie można kanalizować środkami instytucjonalnymi ze względu na brak struktur politycznych lub zawłaszczenie państwa przez miejskie elity. Są to ruchy społeczne (Tilly, Wood, 2015), tworzą się spontanicznie, podążają typową dla ruchów trajektorią i angażują się w cykle protestu (Tarrow, 1998). Zgodnie z logiką polityki protestu, z czasem instytucjonalizują się i mogą (lub nie) stać się aktorami politycznymi. Mają niestabilne struktury.

Początki WRS we współczesnej odsłonie można odnaleźć we wczesnej fazie transformacji gospodarczej, to jest na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Zaostrzenie polityki monetarnej i zniesienie barier handlowych szczególnie mocno dotknęło ludność wiejską: rolnicy stanęli w obliczu wzrostu oprocentowania kredytów i musieli konkurować z zagranicznymi producentami. Ponadto mieli słabą reprezentację polityczną i brakowało im narzędzi artykulacji interesów dostępnych dla ludności miejskiej, w tym robotniczej (deficyt kapitału społecznego, symbolicznego, kulturowego i organizacyjnego na wsi). W tych warunkach pojawiły się spontaniczne ruchy protestu, z których Samoobrona okazała się najsilniejsza. Działała jako ruch społeczny, związek zawodowy i partia parlamentarna w latach 1992–2007; była reprezentowana w parlamencie w latach 2001–2005 i 2005–2007 oraz w rządzie w latach 2006–2007. Po jej rozpadzie działacze utworzyli różne grupy kontynuujące ten model działalności: strajki i demonstracje połączone z próbą udziału we władzach różnych szczebli. Po 2015 roku najbardziej znany WRS to Agrounia, powstała w wyniku niezadowolenia wsi z polityki rządu Prawa i Sprawiedliwości (PiS), utworzonego w 2015 roku. Powstała jako ruch społeczny i łączy protesty z działalnością publiczną.

² W języku polskim w tym samym znaczeniu używa się też terminu „zależność od szlaku”.

Działalności WRS nie można zrozumieć z perspektywy czysto socjologicznej ani też wyłącznie z perspektywy przyjętej przez politologów. Protesty chłopskie po 1989 roku były badane z perspektywy socjologicznej. Prace Forysia i Gorlacha (2015) oraz Forysia (2008; 2015) zawierają analizę chłopskich protestów, w tym stosowane przez nich strategie i taktyki. Z kolei działalność parlamentarną i rządową wiejskich partii politycznych badali politolodzy zajmujący się systemami partyjnymi (np. Markowski, 2004; Migalski i in., 2006; Pacześniak, 2014). WRS powinny być badane interdyscyplinarnie, ponieważ ich działalność jako organizacji społeczeństwa obywatelskiego (jako ruchów społecznych lub związków zawodowych) służy politycznym celom i *vice versa*. WRS to przypadki działań na styku społeczeństwa obywatelskiego i polityki, co wymaga syntezy ujęć socjologicznego i politologicznego. Niewiele jest literatury na temat powstania i upadku Samoobrony, kluczowe fakty dotyczące mechanizmów powstawania i upadku tego ruchu nie są udokumentowane przez naukowców. Jedyną większą pracą jest niepublikowana rozprawa doktorska działacza Samoobrony (Piskorski, 2010), która w dużej mierze ma charakter opisowy i prawie wyłącznie koncentruje się na pracy politycznej (parlamentarnej). Krótki przegląd można znaleźć u Krok-Paszkowskiej (2003). Brak opracowań dotyczących WRS po zaniku Samoobrony. Poniższy tekst zawiera próbę konceptualizacji WRS oraz ilustrację typowych przejawów ich działalności.

Wiejski charakter współczesnego społeczeństwa polskiego

Struktura społeczna w Polsce jest inna niż w krajach rozwiniętych, a korzenie chłopskie są bardzo silne. Nawiązania kulturowe do wsi są łatwo zrozumiałe i zachowanych jest wiele elementów wiejskiego stylu życia (np. ogródki działkowe w miastach, chów drobnych zwierząt gospodarskich). Wpływ pochodzenia wiejskiego na współczesne życie społeczno-polityczne przeżywa renesans zainteresowania, być może w uznaniu faktu, że było ono długo negowane lub wymazane ze zbiorowej świadomości (Leder, 2014; Leszczyński, 2020).

Chłopskie czy wiejskie korzenie uwidaczniają się w kilku wymiarach. Są to: miejsce zamieszkania (wieś), zawód (rolnictwo), klasa czy też warstwa społeczna (własność gospodarstwa rolnego), a także wymiar kulturowy oraz świadomość, czyli subiektywne poczucie przynależności do klasy lub warstwy chłopskiej. Wyznaczniki powyższych wymiarów współlistnieją w różnych kombinacjach. Z jednej strony znaczna część mieszkańców wsi to osoby niezajmujące się rolnictwem, a osoby pracujące na roli wcale nie muszą uważać się za chłopów, lecz na przykład za farmerów czy przedsiębiorców, z drugiej strony za chłopów mogą uważać się członkowie rodzin rolników mający, z formalnego punktu widzenia, status emerytów lub rencistów. Mieszkańcy wsi mogą utrzymywać się z rolnictwa pośrednio, obsługując produkcję rolną. Dla niektórych rolnictwo jest jedynie

dotychczasowym źródłem utrzymania. Wreszcie tożsamość chłopską można w sobie pielęgnować na długo po opuszczeniu wsi, wychodząc z założenia, że społeczne korzenie są kluczowym czynnikiem określającym samoidentyfikację. W konsekwencji przynależność do chłopstwa czy też do wsi ma wymiar zarówno obiektywny (mierzalny), jak i subiektywny. Badanie empiryczne tej grupy dotyczyć powinno zarówno stratyfikacji, jak i kultury.

Socjologowie polscy dobrze rozpoznali zarówno demograficzne, jak i kulturowe aspekty powojennych procesów urbanizacyjnych. Socjologia wsi jest i była istotną częścią nauk społecznych. W okresie PRL badania na ten temat prowadzili najwybitniejsi przedstawiciele tej dyscypliny, na przykład Chałasiński (1946), Szczepański (1973), później Wasilewski (1986) czy Górlach i Seręga (1984). We współczesnych naukach społecznych wróciło zainteresowanie tą dziedziną. Badacze tacy jak Leder (2014) podejmują temat w sposób polemiczny, nacechowany aksjologicznie – starają się brać udział w kształtowaniu dyskursu publicznego.

Zainteresowanie socjologów chłopstwem jest oczywiste z powodów czysto demograficznych. Przed II wojną światową przeszło 70% ludności Polski mieszkało na wsi (GUS, 2018), przy czym znaczna część mieszkańców miast to były osoby narodowości żydowskiej (Gawryszewski, 2009), a wiele miast to niewielkie ośrodki mało różniące się od wsi i oparte na rolnictwie. Po II wojnie światowej proporcja ludności wiejskiej była zbliżona (68% w 1946 r.), a spadła poniżej 50% dopiero pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku. Jak pisał Jacek Wasilewski (1986; zob. też Duch-Dyngosz, Wasilewski, 2012),

(...) jedyną warstwą, która wyszła z wojny, zachowując swoją tożsamość i dotychczasowy stan posiadania, była ludność chłopska. Ofiar wojny wszędzie było bardzo dużo, ale wśród ludności chłopskiej czy ogólniej: wiejskiej, było ich relatywnie najmniej. Zatem chłopci stali się bazą społeczną dla nowego systemu. Pod koniec PRL 85% ludności miało chłopskie korzenie (Wasilewski, 1986, s. 362).

Istotną kwestią przy analizie mobilizacji ludności wiejskiej jest status chłopów jako klasy. Jeśli zastosować marksowskie ujęcie wyznaczające przynależność klasową stosunkiem do środków produkcji i świadomością wspólnoty interesów („klasa dla siebie”), klasowy status chłopstwa jest wątpliwy. Marks (1852/2012), pisząc o tej grupie w XIX-wiecznej Francji, ujmował to tak (warto zacytować *in extenso*):

Podstawowa masa narodu francuskiego tworzy się przez zwykłe dodawanie jednorodnych wielkości, tak mniej więcej jak worek z kartoflami stanowi w sumie worek kartofli. O ile miliony rodzin żyją w warunkach ekonomicznych, które różnią ich tryb życia, ich interesy i ich wykształcenie od trybu życia, interesów i wykształcenia innych klas i wrogo je im przeciwstawiają, to stanowią one klasę. O ile między drobnymi chłopami istnieje łączność tylko lokalna, a tożsamość interesów nie stwarza żadnej wspólnoty między nimi, żadnego związku w skali narodowej i żadnej

organizacji politycznej – nie stanowią oni klasy. Są przeto niezdolni do obrony swych interesów klasowych we własnym imieniu (Marks, 1852/2012, s. 97).

Warto jednak zauważyć, że klasowy charakter chłopstwa został w PRL zachowany w większym stopniu niż w innych krajach socjalistycznych za sprawą niedokończonych i niekonsekwentnej kolektywizacji rolnictwa. Istnienie znaczącej liczebnie grupy właścicieli rolnych władających środkami produkcji stanowiło o odrębności wsi w czasach Polski Ludowej i skutkuje znaczącą aktywnością tej grupy w okresie transformacji i posttransformacji. Podobny skutek miał upadek PGR-ów, a co za tym idzie, zmniejszenie liczebności pracowników najemnych na roli. Ta grupa miała odrębne od rolników interesy wynikające z położenia względem pracodawcy, jednak nie stała się aktorem zbiorowym.

Jeśli przyjąć ujęcie weberowskie i uzupełnić ekonomiczne czynniki stratyfikacji o relacje władzy i statusu, wyznaczenie pozycji chłopstwa – w warunkach polskich – staje się czytelne. Z perspektywy ekonomicznej, są oni, średnio rzecz ujmując, grupą stojącą nisko na drabinie społecznej, o niskich wskaźnikach konsumpcji, wykształceniu i dochodach (Halamska, 2013). Ich niski status i brak wpływu na władzę są czynnikami tworzącymi warunki dla powstawania WRS i ich rozwoju. Ruchy chłopskie i WRS w szczególności formułują swoje żądania w kategorii krzywdy spowodowanej przez ogólnie rozumiane elity (Foryś, 2008, s. 223). (Subiektywnie postrzegana) deprywacja wiąże się z uzależnieniem od polityki państwa, a co za tym idzie – z potrzebą uzyskania wpływu na politykę.

Definicja wiejskich ruchów społecznych (WRS)

Ruchy społeczne definiujemy operacyjnie (Diani, 1992) jako sieci nieformalnych interakcji między ludźmi, grupami lub organizacjami zaangażowanymi w konflikty polityczne lub kulturowe, sformowane na podstawie wspólnych tożsamości zbiorowych. Odróżniamy je od silnie zinstytucjonalizowanych form organizacyjnych, takich jak grupy interesu czy partie polityczne.

Zoperacjonalizujemy tę definicję – które przejawy aktywności uznać za WRS, a które nie? Cezurą jest rok 1989, moment transformacji ustrojowej. Nie jest więc takim ruchem NSZZ RI Solidarność, jako organizacja powstała w 1980 roku i po transformacji zinstytucjonalizowana (i jednocześnie liczebnie mało znacząca). Z takich samych powodów nie są nimi Kółka Rolnicze. Polskie Stronnictwo Ludowe, jako partia polityczna ze strukturami odziedziczonymi z czasów PRL, nie spełnia kryteriów przynależności. OSP (Ochotnicze Straże Pożarne) także jest trwałą strukturą z korzeniami w Polsce Ludowej.

Nie traktujemy jako WRS wiejskich wspólnot parafialnych jako niezaangażowanych w kontestację systemu. Z tej samej przyczyny nie są nimi grupy pielęgnujące tradycje ludowe. Organizacje ekologiczne są wprawdzie ruchami społecznymi, jednak są typowymi przedstawicielami NRS (nowych ruchów

społecznych), a więc miejskich ruchów klasy średniej – wskutek czego regularnie wchodzą w konflikty z wiejskimi społecznościami lokalnymi (np. w Puszczy Białowieskiej).

Ruchy społeczne przechodzą trajektorię: od spontanicznych zrywów przez postępującą instytucjonalizację aż do udziału w działalności politycznej. Zidentyfikowaliśmy dwa przykłady takiej ewolucji w skali ogólnokrajowej. Są to: Samoobrona w latach 1992–2007 oraz Agrounia od roku 2018. Te dwa przykłady służyć będą jako ilustracja opisywanych procesów i kategoryzacji oraz zarysowanej typologii i stanowić będą pewien typ idealny. Oprócz tych ruchów działających w skali krajowej wyróżnić można też regionalne i lokalne WRS. Typologię tę zilustrujemy studium przypadku – jest nim pierwsza znacząca (opisana przez media branżowe i ogólnokrajowe) akcja protestacyjna zorganizowana przez Agrounię w 2019 roku i jej konsekwencje.

Uczestnicy

WRS są reprezentacją, w pierwszej kolejności rolników; w drugiej – osób związanych zawodowo z produkcją rolną (przetwórstwem, handlem), w trzeciej zaś – z ludnością wiejską, a w czwartej – z ludnością małych miast. Sprawy wsi i rolnictwa stanowią główny obszar ich działalności. Drobnymi przetwórcami rolni i handlarzami produktami rolnymi są przeciwstawieni wielkim międzynarodowym i państwowym firmom. Oprócz tych głównych grup, a więc rolników i przedsiębiorców obsługujących rolnictwo, WRS reprezentują ludzi niezamożnych. Produkcja żywności jest ważna w kontekście potrzeb i interesów ludzi o niskich dochodach, dla których wydatki te stanowią znaczącą część budżetu domowego.

Zarówno Samoobrona, jak i Agrounia wychodzą/wychodziły poza środowiska, z których wywodzili się założyciele. Tworzyły koalicje ze związkami zawodowymi, a także „miejskimi” działaczami społecznymi. Środowiska niezwiązane z wsią i rolnictwem pojawiają się na etapie instytucjonalizacji i przekształcenia ruchu społecznego w partię polityczną.

Cele

WRS mają za podstawowy cel zmianę polityki rolnej. Polityka jest tu rozumiana szeroko: cele obejmują zarówno zmiany polityki państwa, jak i działania władz niższego szczebla. Cele ogólnopaństwowe dotyczą nie tylko polityki rolnej, ale także innych resortów, na przykład finansów (hasło Andrzeja Leppera: „Balcerowicz musi odejść!”). Z celami politycznymi ściśle łączą się żądania dotyczące działania poszczególnych przedsiębiorstw. Cele w skali lokalnej to na przykład

informowanie o sytuacji w przedsiębiorstwie, krytyka polityki zakupowej sieci handlowych (sprzedaż zagranicznej żywności). Regularnie przez wszystkie lata po roku 1989 powtarza się uzasadnienie ekonomiczne tych działań: WRS krytykują niskie ceny produktów rolnych (uzyskiwane przez producentów w skupie) i uskarżają się na wysokie ceny środków produkcji (np. nawozów).

Warto się zastanowić, jakich celów WRS nie mają. WRS unikają wpisywania się w podziały socjopolityczne kształtujące polską scenę polityczną, związane ze sprawami światopoglądowymi i uwarunkowaniami historycznymi. W początkowym okresie transformacji najważniejszym czynnikiem kształtującym tożsamości polityczne były opinie o minionym ustroju oraz postawy w sprawach społecznych i obyczajowych oraz religijność (Grabowska, 2005). W późniejszym okresie zmalała waga kwestii związanych z historią najnowszą, lecz problemy obyczajowe oraz religijność pozostały dominującymi czynnikami wpływającymi na zachowania i poglądy polityczne (Radkiewicz, 2017). Istotną sprawą stał się stosunek do integracji europejskiej. Kwestie ekonomiczne odgrywały niewielką rolę w kształtowaniu tożsamości politycznej, nie decydując między innymi o samoidentyfikacji na skali prawica–lewica (Wenzel, Żerkowska-Balas, 2021).

WRS nie można jednoznacznie przypisać do którejś ze stron rozłamów socjopolitycznych. W szczytowym okresie swojej popularności elektorat partii Samoobrona charakteryzowała daleko posunięta obojętność na kwestie społeczno-polityczne, a „potencjalni wyborcy Samoobrony nie mieli jednoznacznie określonych poglądów politycznych, choć częściej niż w przypadku pozostałych ugrupowań [były] to osoby nieumiejące określić swojej orientacji politycznej lub mające poglądy centrowe” (Pankowski, 2005, s. 6). Agrounia podobnie wymyka się jednoznacznej klasyfikacji. Jej lider rozpoczął działalność jako członek PiS, jednak na kongres ruchu zaproszeni byli politycy lewicy. Krytyka ze strony Agrounii skierowana jest zarówno przeciwko rządowi PiS, jak i opozycji (PO i PSL). Retoryka działaczy jest skierowana przeciw klasie politycznej jako całości.

Pole działania i metody

Jeśli pole działania rozpatrywać w kategoriach przestrzennych, WRS aktywne są oczywiście w rejonach wiejskich. Najczęstsze lokalizacje to: droga, duży obiekt handlowy lub zakład pracy związany z rolnictwem. Często miejscem działań jest instytucja publiczna, na przykład ministerstwo lub urząd. Tak było za czasów Samoobrony i tak też jest w czasie, kiedy działa Agrounia.

Pojawienie się przestrzeni wirtualnej odegrało też rolę w selekcji metod działania przez WRS. Agrounia wykorzystuje internet jako narzędzie mobilizacji do działań w przestrzeni rzeczywistej, jak i niezależną lokalizację swoich protestów.

Internet jest też narzędziem finansowania działań, choćby poprzez serwis Patronite.pl.

Metody działania są ściśle związane ze społecznym profilem działaczy oraz celami działań WRS. Skład działaczy jest określony przez czynniki ekonomiczne (pozycję społeczną i miejsce pracy), WRS mają też ekonomiczne priorytety (zmiana polityki gospodarczej na różnych szczeblach, zmiana formuły działania firm). Metody obliczone są na maksymalizację skuteczności realizacji tych celów. Rolnicy nie mają możliwości skorzystania z najważniejszej broni w sporach ekonomicznych – strajku. Zaprzestanie produkcji jest działaniem, od którego sami ucierpieliby w pierwszej kolejności. Metodą protestu stosowaną przez WRS przez cały okres po 1989 roku były blokady dróg; pierwsze szeroko opisywane wystąpienie Samoobrony to blokada drogi pod Mławą w czerwcu 1990 roku. Inne metody regularnie stosowane przez WRS to: blokady (pikiety), okupacje instytucji publicznych oraz demonstracje. Na tle innych protestów działania WRS stosunkowo często prowadzą do zaburzenia porządku publicznego (Foryś, Gorlach, 2015).

WRS mają więc, w pierwszej kolejności, aspiracje ekonomiczne. Mobilizacja bazy społecznej wokół tych celów związana jest z użyciem różnych form kapitału symbolicznego. WRS odwołują się do zbiorowych tożsamości, aby zmobilizować uczestników i komunikować swoje motywy i cele społeczeństwu masowemu. Chłopska i wiejska autoidentyfikacja zawiera zróżnicowane komponenty i odwołania kulturowe. Analiza protestów rolniczych z perspektywy kulturowej zostały przeprowadzone przez Forysia (2015). Wykorzystał on pojęcia ramifikacji (stosowania schematów interpretacyjnych rzeczywistości) i łączenia ram znaczeniowych, a więc adaptacji ram tworzonych przez działaczy do szerszych społecznych interpretacji rzeczywistości. W protestach rolniczych po transformacji obecne były identyfikacje związane z ekonomicznymi skutkami transformacji (pokrzywdzeni protestujący w opozycji do władzy), często pojawiały się nawiązania do symboliki religijnej, jednak „(...) najtrwalsza okazała się rama narodowa, [która] zachowała swoją wielowiekową ciągłość historyczną. Stopniowo eliminowane były ramy interpretacyjne nawiązujące do symboli religijnych (...) oraz chłopskich” (Foryś, 2015, s. 39).

Stare i nowe ruchy społeczne

W socjologii europejskiej wyróżnia się często kategorie takie jak „nowe ruchy społeczne” (NRS). Stanowią one przeciwstawienie dla „starych” czy tradycyjnych ruchów (Offe, 1985). To rozróżnienie opisuje formy mobilizacji towarzyszące szerszym zmianom ideowym (światopoglądowym) w krajach rozwiniętych gospodarczo. Należy więc spytać – jak WRS wpisują się w ten schemat

interpretacyjny? Czy jest on istotny dla konceptualizacji ich działalności, a jeśli tak – gdzie na kontinuum się znajdują?

Czym były „stare” ruchy społeczne? Przede wszystkim chodzi tu o ruchy robotnicze powstałe w XIX–XX wieku w wyniku rewolucji przemysłowej. Przechodziły one typową trajektorię – od spontanicznych wystąpień, przez instytucjonalizację w związki zawodowe, do aktywności politycznej za pośrednictwem partii politycznych. Ich podstawy społeczne były jasno określone – reprezentowały robotników w zakładach przemysłowych, przede wszystkim największych, a więc tych, w których możliwości organizacji były najlepsze. Były reprezentacją klasy robotniczej takiej, jak opisał ją Karol Marks, i takiej, jaką później idealizowano w krajach komunistycznych. Istotnym wyznacznikiem klasy robotniczej była jej samoświadomość, istnienie jako „klasa dla siebie”, a więc rozpoznanie własnych interesów zbiorowych, ich ograniczeń oraz sposobów realizacji. W tym rozumieniu ruchy społeczne są wyrazem interesów klasowych określonych przez uświadomioną elitę tej klasy. Marks pisał o klasie robotniczej, jednak interesy klasowe związane są z każdą wielką zbiorowością społeczną określoną ekonomicznie, pod warunkiem że ma ona ich świadomość i wykształci elitę mogącą objąć przywództwo ruchu realizującego te interesy.

Ruch robotniczy ma tradycje sięgające początków rewolucji przemysłowej. Za prekursorów klasowych ruchów społecznych można uznać Neda Ludda, „półlegendarnego” przywódcę tkaczy niszczących maszyny parowe w Nottingham pod koniec XVIII wieku. Ruch robotniczy, po okresie burzliwego rozwoju w XIX i XX wieku, osłabł w miarę deindustrializacji w krajach rozwiniętych. Stopniowy zanik ruchu robotniczego obserwować można między innymi przez pryzmat osłabienia roli związków zawodowych czy zanik robotników w elektoratach partii socjaldemokratycznych. Jednak formy organizacji towarzyszące początkom tego ruchu pojawiają się często w nowych kontekstach. Neoluddyzm jest też przydatny jako kategoria analityczna w odniesieniu do współczesnych WRS.

Nowe ruchy społeczne jako element typologii i forma mobilizacji społecznej pojawiły się w drugiej połowie XX wieku. Pojawienie się nowych ruchów społecznych wiązać należy z przemianą światopoglądową opisaną przez Ingleharta (2018) jako przejście od materialnego do postmaterialnego etapu rozwoju świadomości zbiorowej. W dużym skrócie – zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych (przetrwanie biologiczne, zaspokojenie najważniejszych potrzeb konsumpcyjnych) uruchamia zasoby czasu i uwagi pozwalające na zaspokojenie innych potrzeb. Te kolejne cele wiążą się ze zmianą systemu wartości – pojawiają się wartości postmaterialne, takie jak potrzeba przynależności, ekspresji i orientacja na jakość życia. Inglehart i jego uczniowie opisali to zjawisko wielokrotnie, przypisując krajom północno-zachodniej Europy rolę najbardziej zaawansowanych w tym procesie. Obserwacje te dotyczą poziomu makro, a więc zjawisk na poziomie mas społecznych.

NRS pojawiają się w kontekście tych makrotendencji. Można przyjąć, że ich liderzy wyznaczają kierunki rozwoju społeczeństw, że są trendsetterami. Z perspektywy XXI wieku określenie „nowe” ruchy społeczne nieco traci sens, ponieważ znacząco zmienił się społeczny kontekst od czasów, kiedy pierwsza generacja tych ruchów powstała; te dawne „nowe” ruchy są obecnie stare. Instytucjonalizacja NRS spowodowała, że orientacja kulturowa towarzysząca ich powstaniu znalazła się w praktyce działania instytucji publicznych i firm prywatnych: pokolenie tworzące NRS (czasem nazywane Pokoleniem '68) stało się elitą rządzącą. W ten sposób przekształciło się z kontestatorów istniejącego porządku w jego filar. Nazwa jednak przyjęła się i stosujemy ją tu w przyjętym znaczeniu – dla odróżnienia od „starych” ruchów oraz WRS, które próbujemy tu zdefiniować. Cechy charakterystyczne dla „nowych” ruchów społecznych to: nowy typ uczestników, nowe formy działania, zmiana nastawienia wobec modernizacji (Klandermans, Tarrow, 2008, s. 80).

Uczestnicy – od klasy robotniczej do nowej klasy średniej

Zmiany struktury klasowej społeczeństw zachodnich oraz towarzyszące im przemiany świadomości spowodowały pojawienie się nowych znaczących grup uczestników ruchów społecznych. Kontestacja istniejącego systemu zaczęła dotyczyć innych niż wcześniej aspektów jego funkcjonowania. O ile w społeczeństwach przemysłowych wyzwaniem dla systemu stanowili robotnicy, bo główna oś konfliktu koncentrowała się wokół kwestii materialnych, o tyle w przypadku nowych ruchów społecznych brak społecznego zaplecza, bo konflikty przesunięte są do sfery kulturowej (Touraine, 1988).

Teoria nowych ruchów społecznych podkreśla społeczną konstrukcję niezadowolenia i ideologii i w mniejszym stopniu zakłada, że możemy ją wywieść ze strukturalnego umiejscowienia (Klandermans, 1992). Niemniej jednak można wyróżnić cechy społeczne uczestników NRS. Typowe przykłady NRS to: ruchy studenckie, ekologiczne, pacyfistyczne, kobiece. Jeśli przyjąć kryteria społeczno-demograficzne, znaczącą rolę zaczęli odgrywać studenci (a więc elita młodego pokolenia, zwłaszcza przed umasowaniem szkolnictwa wyższego), ludzie młodzi, kobiety. Jeśli chodzi o miejsce zamieszkania, rolę zaczęły odgrywać ruchy miejskie, w szczególności uaktywnili się mieszkańcy największych metropolii o wysokiej koncentracji ludzi wykształconych.

Powyższe dwa stwierdzenia nie muszą stać z sobą w sprzeczności. Przesunięcie konfliktu do sfery kulturowej nie musi oznaczać zaniku cech społecznych jako determinant uczestnictwa w protestach. Strony konfliktu kulturowego (a precyzyjniej: kontestatorzy istniejącego porządku kulturowego) mogą mieć określone cechy społeczne skorelowane z orientacją światopoglądową.

Cele – od wartości materialnych do postmaterialnych

Przyjęło się postrzegać NRS jako zakorzenione w klasie średniej (Kriesi, 1989). Może więc pojawić się możliwość, że ruchy te funkcjonują w opozycji do tradycyjnej klasy robotniczej. Cele promowane przez elity mogą albo mijać się z aspiracjami osób usytuowanych niżej na drabinie społecznej, albo stać w sprzeczności do nich. Kilka takich dylematów to na przykład sprzeczność pomiędzy ochroną środowiska a zachowaniem czy tworzeniem miejsc pracy w branżach uciążliwych dla środowiska; dylematy związane z globalizacją, na przykład ochrona miejsc pracy pracowników *vs.* akceptacja migracji jako elementu zmiany społecznej i kulturowej; polityka transportowa nastawiona na potrzeby dojeżdżających lub mieszkańców centrów miast. Nowe ruchy przywiązane są do wartości postmaterialnych, stare do paradygmatu wzrostu, więc pojawia się sprzeczność pomiędzy celami wyrastającymi z tego paradygmatu i celami NRS. Dodatkowym katalizatorem tych sprzeczności może być nałożenie się różnic ekonomicznych (klasa robotnicza *vs.* średnia) na różnice w orientacjach kulturowo-światopoglądowych.

Niektórzy patrzą na NRS jako wyrazicieli pozaekonomicznych potrzeb osób umiejscowionych na niższych szczeblach drabiny społecznej, lub – mniej precyzyjnie – jako na wyrazicieli pewnych specyficznych i wąskich potrzeb ekonomicznych. Carroll i Ratner (1994, s. 20) nazywają to „kontrahegemonicznym współwystępowaniem interesów i tożsamości”. Byłoby to możliwe pod warunkiem zgodności kulturowej i tożsamościowej liderów NRS (a także byłych liderów należących do elit państwa i gospodarki) i osób należących do klas niższych. Nie ma dowodów na taką zgodność.

Pole działania i metody: działania symboliczne w przestrzeni miejskiej

Do NRS można zaliczyć ruchy miejskie zajmujące się ekologią i ładem przestrzennym w miastach, zwłaszcza największych. Castells (1983) twierdził, że miejskie ruchy społeczne powstają wokół trzech głównych zagadnień: (1) Koncentrują się na wartości użytkowej konsumpcji, niekoniecznie monetyzując konsumpcję – różnego rodzaju modele wymiany usług lub towarów czy spółdzielczość należą do form aktywności ruchów miejskich. W ten sposób podważają paradygmat wzrostu. (2) Podkreślają znaczenie tożsamości kulturowej i jej związku z terytorialnością. Nastawione są na nowatorskie formy ekspresji kulturowej i zaangażowania społecznego w sprawy lokalne w przestrzeni miejskiej. (3) Promują zdecentralizowane formy rządzenia. Wyrazem tego dążenia jest udział ruchów miejskich we władzach samorządowych.

Większość teorii nowych ruchów społecznych podkreśla znaczenie działań symbolicznych w ramach społeczeństwa obywatelskiego lub traktuje kulturę jako główną sferę aktywności zbiorowych (Cohen, 1985; Buechler, 2008). Działając na gruncie kultury, nie ekonomii, używają narzędzi pozwalających konstruować tożsamość. O ile przynależność klasowa jest kategorią obiektywną, o tyle orientacje światopoglądowe i towarzyszące im autodefinicje są dynamiczne i można je wytworzyć. Ruchy społeczne zorientowane na zmianę społeczno-kulturową posługują się sferą symboliczną, aby odwołać się do odniesień zrozumiałych dla (potencjalnych) uczestników. Jest to proces ramowania – tworzenie układu odniesienia pozwalającego zinterpretować rzeczywistość w określonych kategoriach.

Ruchy społeczne a zmiana systemowa w Europie Wschodniej

Rozróżnienie starych i nowych ruchów społecznych pojawiło się na gruncie socjologii uprawianej w krajach rozwiniętych, a więc w Europie Zachodniej i USA. Kluczowym czynnikiem warunkującym tę zmianę było przekształcenie zbiorowej świadomości w tych właśnie państwach. Zmiany te zaszły w warunkach wysoko rozwiniętej gospodarki rynkowej, w społeczeństwach o wysokim poziomie konsumpcji. Ten czynnik był nieobecny w dawnych państwach socjalistycznych, w warunkach gospodarki niedoboru. Tworzyły one osobny ekosystem w zakresie świadomości społecznej i postaw. Co więcej, zupełnie inne były ograniczenia, jeśli chodzi o możliwości samoorganizacji ruchów społecznych. Należy więc społeczeństwa Europy Wschodniej czy Środkowo-Wschodniej traktować jako oddzielny przypadek.

Zaobserwowane przez Ingleharta przemiany orientacji światopoglądowej zachodzą w dwóch wymiarach: z jednej strony jest to sekularyzacja (odejście od tradycjonalizmu, w tym osłabienie wpływu religii na życie społeczne), z drugiej – wzmocnienie wartości postmaterialnych (dążenie do samorealizacji i poprawy jakości życia) i osłabienie dążeń związanych z zaspokojeniem potrzeb *stricte* materialnych. W obu wymiarach najdalej posunięte zmiany zaszły w krajach Europy Zachodniej i Północnej, zwłaszcza w krajach nordyckich. Jeśli chodzi o kraje postkomunistyczne, w większości nastąpiła w nich silna sekularyzacja, której nie towarzyszy jednak odejście od wartości materialnych. W obu grupach państw zdarzają się jednak odstępstwa od tak opisanej reguły. Na tle innych państw postkomunistycznych Polskę charakteryzuje stosunkowo niewielki poziom sekularyzacji życia społecznego. Jednocześnie jest na średnim poziomie, jeśli chodzi o obecność drugiego wymiaru, czyli samorealizacji (wartości postmaterialnych).

Przyjrzyjmy się zaszłościom byłego ustroju i transformacji ustrojowej jako punktu odniesienia do kształtowania się ruchów społecznych w Polsce.

Najliczniejszy i najbardziej wpływowy ruch Solidarność powstał jako związek zawodowy, lecz spełniał wiele funkcji pozaekonomicznych. Działania ruchów społecznych w demokratycznym systemie kapitalistycznym były w dużej mierze uwarunkowane przemianami polityczno-gospodarczymi, jakie nastąpiły w latach transformacji. Po przełomie ustrojowym Solidarność przez długi czas starała się działać w sposób analogiczny do okresu sprzed transformacji: artykułować mieszkankę postulatów ideologiczno-politycznych i ekonomicznych. Po początkowych próbach kontynuowania działalności jako ruch ogólnonarodowy ograniczyła się do wyznaczania wąskich celów ekonomicznych pracowników sektora państwowego. Podobną ewolucję przeszła Solidarność Rolników Indywidualnych (NSZZ RI „Solidarność”).

Zmianę społeczną, w zakresie składu i celów ruchów społecznych można zaobserwować, korzystając z sondaży CBOS przeprowadzonych w latach 1998–2020 (Bożewicz, 2020). W ciągu przeszło 20 lat zaangażowanie stopniowo się zwiększało, zmieniała się też struktura związku. Odsetek osób czynnie zaangażowanych w działalność społeczną (można ich potraktować jako aktywistów ruchów społecznych) zwiększył się z 23% do 43%, a więc niemal dwukrotnie. Zmieniły się priorytety działalności. O ile w 1998 roku związki zawodowe były trzecim najczęstszym obszarem działalności, o tyle w roku 2020 były 14. pod względem częstotliwości formą aktywności. W 2020 roku najczęstsze obszary aktywności społecznej to działalność charytatywna, działalność na rzecz szkolnictwa, na rzecz sportu, aktywność w stowarzyszeniach religijnych oraz na rzecz zwierząt. Wyniki te można zinterpretować jako objaw postępującej zmiany priorytetów na jednej z osi określonych przez Ingleharta (wzrost roli jakości życia) przy jednoczesnym utrzymaniu roli mobilizacji religijnej (stabilna pozycja na osi wyznaczającej tendencje sekularystyczne). Jednak inne badania CBOS wskazują na postępującą sekularyzację, zwłaszcza młodzieży.

Inny przejaw ewolucji ruchów społecznych na przestrzeni 30 lat po transformacji ustrojowej to zmieniająca się motywacja zbiorowej mobilizacji znajdującej wyraz w protestach. Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku to okres nasilonych protestów motywowanych ekonomicznie. Przekształcenia własnościowe w gospodarce (prywatyzacja lub upadłość zakładów pracy) powodowały napięcia społeczne. Z jednej strony, co oczywiste, pracownicy zagrożonych zakładów występowali przeciwko działaniom stanowiącym zagrożenie dla ich miejsc pracy: demonstrowali i strajkowali pracownicy fabryk niewytrzymujących konkurencji na rynku. Jednak pracownicy zakładów dobrze prosperujących też często uczestniczyli w akcjach protestacyjnych. W przypadku wejścia inwestora strategicznego lub debiutu giełdowego spółki protesty toczyły się wokół takich kwestii, jak akcje pracownicze i gwarancje zatrudnienia. Na początku lat dziewięćdziesiątych protesty miały zwykle cele ekonomiczne, a najczęstszą metodą był strajk (szerokie omówienie zob. Wenzel, 2016).

Z czasem protesty ekonomiczne zaczęły tracić na znaczeniu. W miarę jak system gospodarczy ulegał konsolidacji, malała intensywność strajków. Przełomowy moment to wejście Polski do Unii Europejskiej i późniejsza poprawa: wzrost gospodarczy i zmniejszenie bezrobocia. Stopniowo zmniejszała się intensywność protestów ekonomicznych, a zwiększała – skoncentrowanych na sprawach tożsamości, światopoglądu i orientacji politycznej. Można ten proces zinterpretować jako przejście od orientacji materialistycznej do postmaterialistycznej.

Stare i nowe ruchy społeczne a WRS

Podsumowanie powyższej dyskusji zawrzeć można w tabeli. WRS stanowią, pod pewnymi względami, wiejski odpowiednik ruchu robotniczego. Stawiają sobie cele *stricte* ekonomiczne i swoją bazę społeczną lokują w środowiskach o relatywnie niskim statusie socjoekonomicznym. W porównaniu z ruchami robotniczymi WRS są słabiej usytuowane w trwałych podziałach klasowych; mniej w ich działalności jest elementów uświadomionej walki o szersze (nie tylko wąskie ekonomiczne) rozwiązania systemowe. O ile więc ruch robotniczy jest związany z odchodzącym w przeszłość społeczeństwem przemysłowym, o tyle WRS sięgają jeszcze głębiej – do społeczeństwa preindustrialnego. O ile ruch robotniczy (uosobiony w Polsce np. przez Solidarność) stawiał sobie cele ogólnospołeczne, o tyle WRS na pierwszym planie stawiają cele sektorowe. WRS dążą więc do władzy, lecz jedynie w ograniczonym zakresie polityk.

Jeśli wziąć pod uwagę bazę społeczną – NRS i WRS są przeciwieństwem: z jednej strony ruchy miejskie organizowane przez (przyszłe) elity, zorientowane na działalność ponadnarodową; z drugiej – ruchy defaworyzowanych mieszkańców peryferii cywilizacyjnych nawiązujące do etosu narodowego. Są jednak i podobieństwa. Podobnie jak dla NRS, w działalności WRS ekspresja symboliczna odgrywa kluczową rolę w mobilizacji bazy społecznej (choć oczywiście inne są przyjęte ramy znaczeniowe). Nawiązania do etosu chłopskiego, wartości religijnych i tożsamości narodowych służy komunikacji liderów z bazą społeczną i masami. W odróżnieniu od ruchów robotniczych uczestnicy WRS pracują i mieszkają w rozproszeniu i efektywne strategie komunikacyjne (w tym komunikacja symboliczna) są warunkiem mobilizacji posiadanych zasobów.

Tabela 1. Stare, nowe i wiejskie ruchy społeczne – podobieństwa i różnice

	Ruchy robotnicze	Nowe ruchy społeczne	Wiejskie ruchy społeczne
Strategiczne cele	Ekonomiczne	Kulturowo-światopoglądowe	Ekonomiczne
Formy aktywności	W pierwszej kolejności obliczone na mierzalne skutki ekonomiczne, w drugiej symboliczne	Ekspresja symboliczna	Symboliczne, anty-systemowe
Baza społeczna	Klasowa (klasa robotnicza)	Klasowa (klasa średnia) / bezklasowa	Ekonomiczna, lecz nie klasowa
Relacja wobec władzy	Silne dążenie do udziału we władzy	Umiarkowane dążenie do udziału we władzy / apolityczne	Silne dążenie do udziału we władzy, jednak w ograniczonym zakresie polityk
Etap rozwoju społeczno-ekonomicznego	Społeczeństwo przemysłowe	Społeczeństwo postindustrialne	Społeczeństwo preindustrialne
Poziom analizy	Makro (państwo i makrostruktury)	Mikro (społeczeństwo obywatelskie)	Mezo (sektor rolny)
Relacja wobec otoczenia międzynarodowego	Zarówno narodowe, jak i internacjonalistyczne	Kosmopolityczne	Narodowe

Źródło: opracowanie własne.

WRS w Polsce – studium przypadku

Metodologia

Studium przypadku przeprowadzimy metodą analizy zdarzeń o charakterze protestu (Protest Event Analysis, PEA). Ta metoda (Olzak, 1989; Koopmans, Rucht, 2002) dostarcza solidnych podstaw empirycznych do obserwacji działań protestacyjnych na dużych obszarach geograficznych w znacznych odstępach czasu. Jest to metoda pozwalająca na kwantyfikację wielu właściwości protestu, takich jak częstotliwość, czas trwania, lokalizacja, żądania, a także konsekwencje i reakcje (np. interwencja policji, kontrprotesty). Za pomocą PEA rejestruje się szczegóły występowania wydarzeń protestacyjnych, które mogą być analizowane samodzielnie lub mogą być wykorzystane jako korelaty innych wydarzeń społecznych, politycznych lub gospodarczych. Stosowanie PEA wiąże się z podjęciem szeregu decyzji, dotyczących na przykład uwzględnienia „wirtualnych” działań protestacyjnych. W niniejszym artykule wykorzystujemy istniejącą już

bazę danych PEA o protestach obejmującą lata 1989–2018. Była podstawą licznych publikacji (np. Kubik, Ekiert, 1999; Foryś, Gorlach, 2015; Wenzel, 2015; Wenzel, 2016; Ekiert, Kubik, Wenzel, 2017). Dane z poszczególnych lat są ściśle porównywalne i są podstawą prezentowanych szeregów czasowych. W celu analizy przypadku z 2019 roku analogiczna metoda została zastosowana do rejestracji cyklu protestów Agrounii w oparciu o cyfrowe źródła branżowe³.

W celu zakodowania protestów posłużono się standaryzowanym kwestionariuszem, za pomocą którego zarejestrowano cechy wszystkich wydarzeń o charakterze protestu, co do których dostępne były informacje w wybranych źródłach w domenie publicznej. Te cechy to między innymi zakres protestu, liczba uczestników, czas i miejsce zdarzenia, kategorie społeczno-demograficzne uczestników, organizatorzy, adresaci i konsekwencje akcji protestacyjnej. Zawarto też dane kontekstowe dotyczące reakcji na protest – zarówno ze strony władz, jak i innych aktorów społeczeństwa obywatelskiego.

Kontekst – protesty rolnicze w latach 1989–2018

Protesty rolnicze nasilone były w latach dziewięćdziesiątych i na przełomie wieków, zwłaszcza w latach 1990–1993 i 1998–2002. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej ich liczba się zmniejszyła.

Rysunek 1: Protesty rolnicze w Polsce, 1989–2018

Źródło: baza danych „Polityka protestu w Polsce, 1989–2018”.

³ Dla lat 1989–2018 źródła informacji to „Gazeta Wyborcza” i „Rzeczpospolita”. Dla 2019 r. są to: tygodnik-rolniczy.pl; przedsiebiorcarolny.pl; sadyogrody.pl; agropolska.pl; cenyrolnicze.pl; agri24.pl; agroprofil.pl; wiescirolnicze.pl; okiemrolnika.pl; sadownictwo.com.pl; sadnowoczesny.pl.

Cechy protestów wyodrębniono, posługując się standardową procedurą kodowania (kluczem kodowym). Kategorie są nierozłączne, czyli poszczególne wydarzenia mogły mieć kilka różnych celów (np. żądanie dymisji polityka i zmianę polityki gospodarczej, czyli zarówno cele polityczne, jak i ekonomiczne), wielu adresatów, a także organizatorów.

Żądania zgłaszane przez protestujących miały przede wszystkim charakter ekonomiczny (blisko trzy czwarte wszystkich wydarzeń), rzadziej polityczny. Najczęściej dotyczyły różnego rodzaju aspektów produkcji rolnej.

Protesty najczęściej adresowane były do rządu – konkretnego ministerstwa (zwykle Ministerstwa Rolnictwa, czasem Finansów) lub do rządu jako całości. Stosunkowo często adresatami były też władze wojewódzkie oraz samorząd.

Najczęstsze metody to demonstracje i blokady dróg lub innych miejsc publicznych, lecz stosowano też inne formy, takie jak apele do społeczności. Rolnicy stosunkowo często okupowali budynki publiczne, zwykle w Warszawie.

Tabela 2. Cechy protestów rolniczych, 1989–2018 (% wydarzeń)

Żądania w protestach zorganizowanych przez rolników	
Ekonomiczne	73%
Polityczne	24%
Kulturowe/tożsamościowe	2%
Adresaci protestów (najczęstsze kategorie)	
Minister/ministerstwo	23%
Rząd	22%
Wojewoda/urząd wojewódzki	18%
Organizacje społeczeństwa obywatelskiego	17%
Samorząd lokalny	16%
Kierownictwo zakładu pracy	15%
Parlament	9%

Metody protestu (najczęstsze kategorie)	
Demonstracja, marsz, wiec	36%
Blokada dróg lub miejsc publicznych	34%
List otwarty, oświadczenie, apel	20%
Groźba podjęcia protestu	18%
Okupacja budynków publicznych	14%
Strajk	9%
Akcja symboliczna	8%

Źródło: baza danych „Polityka protestu w Polsce, 1989-2018”.

Protest Agrounia w marcu 2019 roku

Agrounia to organizacja rolników powołana do życia w 2018 roku. Stowarzyszenie zostało utworzone przez Michała Kołodziejczaka, rolnika i założyciela Unii Warzywno-Ziemniaczanej. Celem tej organizacji są zmiany w rolnictwie, samorządzie rolniczym i polityce dotyczącej tej branży. Deklarowane cele organizacji to: produkcja zdrowej żywności, rozwijanie bezpieczeństwa żywnościowego państwa oraz obrona krajowego rynku rolnictwa. W marcu 2022 zarejestrowano partię polityczną Agrounia. Związek od 2019 roku organizuje protesty związane z różnymi aspektami polityki rolnej rządu. Pierwszym znaczącym wydarzeniem było wystąpienie 13 marca 2019 roku na placu Zawiszy w Warszawie. W późniejszym czasie protesty organizowano regularnie.

Kontekst

Protest rolników w marcu 2019 roku wiązał się z zaostrzeniem sytuacji tego sektora w związku z kilkoma występującymi równocześnie czynnikami pogarszającymi sytuację producentów żywności. Z jednej strony przedłużające się konsekwencje sankcji nałożonych na Rosję po aneksji Krymu spowodowały reakcję rządu rosyjskiego – dotyczyły ograniczenia eksportu do Rosji polskich warzyw i owoców. Z drugiej strony producenci trzody chlewnej ponosili konsekwencje epidemii afrykańskiego pomoru świń (ASF) i spóźnionej reakcji rządu na ten

kryzys. Na tę sytuację nałożyły się zmiany polityczne, zmiana ministra rolnictwa w czerwcu 2018 roku. Na początku roku 2019 Agrounia zapowiadała akcje protestacyjne. Kulminacją akcji był protest 13 marca 2019 roku w Warszawie.

Przebieg wydarzenia

Kilkuset rolników (ok. 200) z Agrounii zorganizowało w środę 13 marca 2019 roku protest na placu Zawiszy w Warszawie. Na rondzie zablokowali całkowicie ruch. Palili słomę i opony, rozsypali jabłka i rozstawili świńskie głowy. Protest nie był wcześniej zgłoszony w ratuszu. Został zorganizowany jako zgromadzenie spontaniczne.

Żądania

Główny postulat dotyczył wprowadzenia prawa, które zobowiązywałoby sklepy wielkopowierzchniowe do oferowania co najmniej 50% produktów rolno-spożywczych pochodzących z Polski. Rolnicy z Agrounii żądali, aby sieci handlowe w pierwszej kolejności zaopatrywały swoje sklepy w produkty pochodzące z lokalnego rynku i lokalnych rolników – od rolników i zakładów przetwórczych zlokalizowanych w promieniu 50 km od sklepu, i dopiero brak danego towaru na rynku lokalnym pozwalałby na realizowanie dostaw z dalszych regionów kraju.

Dalsze postulaty to: graficzne znakowanie produktów rolno-spożywczych flagą kraju pochodzenia produktu; nałożenie na Rosję embarga na sprzedaż do Polski węgla kamiennego – do czasu zniesienia przez Rosję ograniczeń w eksporcie polskich owoców i warzyw; uzdrowienie samorządu rolniczego – reforma izb rolniczych; audyt rolniczych związków zawodowych i funduszy promocji żywności oraz reforma tych instytucji; wprowadzenie ustawowego zakazu komercjalizacji ujęć wody; podjęcie natychmiastowej interwencji państwa w celu uratowania rynku trzody chlewnej.

Reakcje

Reakcje członków rządu były zróżnicowane. Jednoznacznie negatywnie odniósł się do protestu Joachim Brudziński, minister spraw wewnętrznych i administracji: zapowiedział, że „chuliganeria musi ponieść konsekwencje”. Stwierdził też, że ma nadzieję, że policja bardzo szybko ustali konkretne osoby, które dopuściły się wykroczeń, oraz że trwa legitymowanie i sprawdzanie osób, które uczestniczyły w proteście; osiem osób zostało zatrzymanych.

Nieco inaczej rozłożył akcenty minister rolnictwa Jan Krzysztof Ardanowski. W wypowiedziach był ambiwalentny: „Ich prawem jest protestować, natomiast

marnowanie żywności raczej nie buduje sympatii do rolników. Te jabłka to dzieciom trzeba dać w przedszkolach, a nie wysypywać na placu i kierowcom przeskadzać”. Minister rolnictwa odniósł się też do jednego z postulatów Agrounii, czyli wprowadzenia nakazu dla sieci handlowych posiadania co najmniej 50% produktów spożywczych pochodzących z Polski. Stwierdził, że postulaty te są nierealne. Wyraził też gotowość do negocjacji z protestującymi, a organizatorów obciążył odpowiedzialnością za brak rozmów.

Reakcje władz Warszawy (należących do PO, a więc partii opozycyjnej wobec rządu) były skąpe i raczej negatywne. Wypowiedział się jedynie urzędnik niższego szczebla, rzecznik warszawskiego ratusza odpowiedzialny za infrastrukturę. Wspomniał o kosztach remontu jezdni i dopuścił możliwość dochodzenia zwrotu jego kosztów od organizatorów protestu.

Inaczej zareagowała druga główna partia opozycyjna i były koalicjant PO, czyli PSL. Jej przedstawiciele wyrazili zrozumienie dla postulatów i dołączyli do krytyki rządu. Według polityków Stronnictwa protest rolników w Warszawie był wynikiem nieudolności, braku kompetencji, braku umiejętności oraz pomysłu na polską wieś ze strony szefa MRiRW (Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi). Politycy PSL krytykowali politykę kadrową w instytucjach publicznych zajmujących się rolnictwem i nieudolność, a prezes PSL zażądał dymisji ministra rolnictwa.

Metody

Protest powodował zaburzenia porządku publicznego – zakłócony był ruch uliczny, zaśmiecona i zniszczona jezdnia. Jednak, jak wynika z doniesień, nikt nie odniósł uszczerbku na zdrowiu. Lider Agrounii tłumaczył zaostrzenie protestu obojętnością władz: „Miesiąc temu pokojowo manifestowaliśmy pod Pałacem Prezydenckim. Prezydent Duda uciekł przed nami na narty. Wydarzenia z placu Zawiszy to akt desperacji. Jesteśmy bardzo rozważni i był to tylko symboliczny strajk”.

Uczestnicy protestu świadomie wykorzystali elementy symboliczne wykorzystywane w czasie francuskich protestów „żółtych kamizelek”. Mieli na sobie podobne kamizelki, lider zapowiedział „protesty w stylu naszych zachodnich sąsiadów, Francuzów”. Wybór metod (palenie słomy i opon, wysypywanie żywności, świńskie truchła) podyktowany był zamiarem maksymalnego nagłośnienia medialnego tych działań.

Organizatorzy wybrali lokalizację świadomie, aby przezwyciężyć nieuniknione w sytuacji rolników rozproszenie przestrzenne. Nie ukrywali, że celem było upublicznienie swoich żądań za pomocą metod czytelnych dla ludności wielkomiejskiej: „Pokazaliśmy, w jaki sposób blokada przekłada się na funkcjonowanie i działanie całego miasta. Jeżeli ktoś nam mówi, że jesteśmy odcięci od rynków zbytu, i mówi nam, że mamy się zająć czymś innym, to my dzisiaj jasno

pokazaliśmy: jesteś odcięty od drogi, skrzyżowania, tramwaju” – powiedział lider Agrounii.

W tym pierwszym większym wystąpieniu pojawiły się też wątki strategiczne dotyczące zdefiniowania kategorii „my” i „oni”. Agrounia definiuje się jako głos i producentów i (w drugiej kolejności) konsumentów żywności i przeciwstawia się elitom – zarówno ówczesnym rządowym, jak i opozycyjnym. Jak zapowiedział lider:

Z pewnością nasze działanie nie spodobało się wielu osobom. Połowa będzie popierać, a druga połowa stuprocentowo negować. Nie będziemy pozwalali umierać polskiej wsi w ciszy. Mówiłem, że jeśli polskie produkty nie będą się sprzedawać, nie będzie takiej możliwości politycznej, to będziemy to wszystko przywozić do Warszawy. I przywieziemy jeszcze nie raz i nie tak symbolicznie.

Konsekwencje

W okresie po 2019 roku Agrounia stała się istotnym aktorem społeczeństwa obywatelskiego. Kierunki rozwoju tego ruchu skierowane są w dwie strony: w stronę rozszerzenia działań na sferę polityki i stworzenie koalicji z innymi ruchami i organizacjami.

Trajektoria organizacyjna Agrounii jest w wielu aspektach analogiczna do dynamiki zaobserwowanej w przypadku Samoobrony w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Ruch protestu stopniowo instytucjonalizuje się jako partia polityczna, nie rezygnując jednak z form aktywności charakteryzujących wczesny okres działalności. Akcje protestacyjne mobilizują sympatyków do poparcia ruchu w wyborach. Ruch buduje koalicje z organizacjami spoza środowiska rolnego. Są to przede wszystkim związki zawodowe niezwiązane z dwiema dominującymi w ruchu związkowym centralami, czyli Solidarnością i OPZZ.

Ramowanie pojęciowe podziałów politycznych przez WRS można zrekonstruować w następujący sposób: są one przeciwnikiem szeroko rozumianych elit. Pozycjonują się poza głównymi rozłamami kształtującymi tożsamości polityczne. W latach dziewięćdziesiątych był to podział na spadkobierców władz i opozycji z czasów PRL, nazwany przez Grabowską (2005) podziałem postkomunistycznym. Po 2005 roku podział ten wyznaczały dwie główne partie rządzące w 2005, czyli PO i PiS. Ten rozłam czasem określano jako podział na Polskę solidarną i liberalną (Cześniak i in., 2015) albo opisywano jako konflikt autorytaryzmu z liberalną demokracją. WRS nie wpisują się w te podziały. Samoobrona nie mieściła się po żadnej stronie ówczesnych podziałów, podobnie jak Agrounia. Widocznym znakiem tak zarysowanej autoidentyfikacji jest retoryka przywódcy Agrounii, skierowana zarówno przeciwko PiS, jak i opozycji.

Konkluzje

Na zakończenie warto podkreślić główne wyznaczniki WRS, odróżniające je zarówno od starych i nowych ruchów społecznych, jak i od wiejskich organizacji i ruchów apolitycznych w Polsce oraz od ruchów wiejskich powstałych w państwach, społeczeństwach i gospodarkach lepiej niż Polska rozwiniętych.

Na tle ruchu robotniczego WRS są w niewielkim stopniu osadzone w podziałach klasowych. To stwierdzenie może wydać się kontrowersyjne, ponieważ ich baza społeczna jest jednoznacznie określona przez kategorie ekonomiczne. Jednak w ich działalności (zarówno Samoobrony w latach dziewięćdziesiątych, jak i Agrouonii w XXI wieku) ramowanie tożsamości z perspektywy ogólnonarodowej było i jest podstawowym elementem autoidentyfikacji. Można hipotetycznie podać różne wyjaśnienia tego stanu rzeczy: zróżnicowania majątkowe rolników (obecność dużych producentów w elitach WRS), różny stosunek do środków produkcji (właściciele/pracownicy najemni), a także stopniową zmianę struktury zawodowej ludności wiejskiej: odejście od pracy na roli do usług. Można też wyjaśnić tę „ekonomiczną bezklasowość” z perspektywy zdolności do samoorganizacji: WRS nie posiadają mocnych i trwałych struktur organizacyjnych i komunikują się za pomocą symboli szeroko zrozumiałych w poprzek podziałów klasowych. Można, za Marksem, uznać, że chłopci nie są „klasą dla siebie”.

WRS odróżniają się od organizacji reprezentujących wieś i rolnictwo, ponieważ są ruchami społecznymi, a więc spontaniczną kontestacją istniejącego porządku społecznego. Kontestacja dotyczy, między innymi, struktur organizacyjnych istniejących na wsi. WRS wytwarzają elity alternatywne wobec istniejących, zakorzenionych. Konsekwencją tej różnicy są metody działania. WRS w dużo większym stopniu kierują się logiką polityki protestu, w mniejszym natomiast – konwencjonalnymi metodami działania za pośrednictwem instytucji. WRS różnią się od apolitycznych ruchów społecznych powstałych na wsi, ponieważ mają jasno wyrażone cele polityczne.

WRS odróżniają się od NRS działających na wsi (takich jak np. organizacje ekologiczne) za sprawą istotnych różnic, jeśli chodzi o bazę społeczną i – w konsekwencji – orientację światopoglądową. Posługując się terminologią Ingleharta, WRS reprezentują wartości materialne, natomiast NRS – postmaterialne. NRS to ruchy wyrażające potrzeby, takie jak samorealizacja czy też dbałość o środowisko, WRS natomiast zorientowane są na zaspokojenie podstawowych potrzeb ekonomicznych. Powyższe sprzeczności prowadzić mogą do konfliktów interesów WRS i NRS.

WRS mają niewiele odpowiedników w innych krajach ze względu na specyfikę rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce. Z jednej strony – struktura gospodarki jest archaiczna w porównaniu z krajami Europy Zachodniej i zachowanych jest wiele cech społeczeństwa preindustrialnego. Własność rolna jest rozdrobniona, znacząca część społeczeństwa ma pośrednio społeczne

i ekonomiczne związki z wsią i rolnictwem. Nie znaczy to, że w Europie Zachodniej nie ma odpowiedników WRS – są aktywne na przykład we Francji. Z drugiej strony – na tle innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, w Polsce w ograniczonym stopniu nastąpiła kolektywizacja rolnictwa i – w konsekwencji – w większym stopniu zakonserwowane zostały struktury społeczne. Krajowe czynniki społeczno-gospodarcze w szczególności więc sprzyjają powstaniu WRS.

Literatura

- Bożewicz, M. (2020). „Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich”. CBOS, 37/2020.
- Buechler, S.M. (2008). „Teorie nowych ruchów społecznych”. W: K. Gorlach, P.H. Mooney (red.). *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 43–63.
- Carroll, W.K., Ratner, R.S. (1994). „Between Leninism and Radical Pluralism: Reflections on Counter-hegemony and the New Social Movements”. *Critical Sociology*, 20(2), s. 3–26.
- Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press.
- Chałasiński, J. (1946/2018). *Społeczna genealogia inteligencji polskiej*. Warszawa: Czytelnik (reprint).
- Cohen, J. (1985). „Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements”. *Social Research*, 52(4), s. 663–716.
- Cześnik, M., Kotnarowski, M., Żerkowska-Balas, M. (2015). „New Dimension of Political Competition: Liberal vs. Solidary Poland”. Paper at ECPR Joints Sessions, Warszawa 29 marca – 2 kwietnia 2015.
- Diani, M. (1992). „The Concept of Social Movement”. *The Sociological Review*, 40(1), s. 1–25.
- Duch-Dyngosz, M., Wasilewski, J. (2012). „Jesteśmy potomkami chłopów”. *Znak*, maj.
- Ekiert, G., Kubik, J. (1999). *Rebellious Civil Society*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Ekiert, G., Kubik, J., Wenzel, M. (2017). „Country Report: Poland”. W: *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Vienna: ERSTE Foundation, s. 76–91.
- Foryś, G. (2008). *Dynamika sporu. Protesty rolników w III Rzeczpospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Foryś, G., Gorlach, K. (2015). „Defending Interests: Polish Farmers’ Protests under Post-communism”. W: B. Klandermans, C. Van Stralen. *Movements in Times of Democratic Transition*. Philadelphia: Temple University Press, s. 316–340.
- Foryś, G. (2015). „Kulturowe aspekty aktywności protestacyjnej rolników w Polsce”. *Studia Socjologiczne*, 1(216), s. 19–43.
- Gawryszewski, A. (2009). *Ludność Warszawy w XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.

- Gorlach, K., Seręga, Z. (1984). „Chłoptwo jako kategoria społeczna. Dwa ujęcia”. *Studia Socjologiczne*, 3.
- Grabowska, M. (2005). *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- GUS (2018). *Polska 1918–2018. Ludność Polski w liczbach*. Warszawa: GUS.
- Halamska, M. (2013). „Życ na wsi. Elementy stylu życia”. *Wię i Rolnictwo*, 1(158), s. 25–43.
- Inglehart, R. (2018). *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marks, K. (1852/2012). *Osiemnasty brumaire'a Ludwika Bonaparte*. Maoistowski Projekt Dokumentacyjny.
- Klandermans, B., Tarrow, S. (2008). „Mobilizacja w ruchach społecznych: o syntezie koncepcji europejskich i amerykańskich”. W: K. Gorlach, P.H. Mooney (red.). *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 64–97.
- Klandermans, B. (1992). „The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields”. W: A.D. Morris, C.M. Mueller (red.). *Frontiers of Social Movement Theory*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Koopmans, D., Rucht, D. (2002). „Protest Event Analysis”. W: B. Klandermans, s. Staggenbord (red.). *Methods of Social Movement Research*. Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 231–259.
- Kriesi, H. (1989). „New Social Movements and the New Class in the Netherlands”. *American Journal of Sociology*, 94(5), s. 1078–1116.
- Krok-Paszkowska, A. (2003). „Samobrona: The Polish Self-defence Movement”. W: P. Kopecky, C. Mudde (red.). *Uncivil Society?* London: Routledge, s. 114–133.
- Kubik, J. (1994). *The Power of Symbols Against the Symbols of Power: The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland*. Penn State: University Press.
- Kubik, J. (2008). „Polityka kontestacji, protest, ruchy społeczne: logika rozwoju teorii”. *Societas/Communitas*, 2(1), s. 41–82.
- Leder, A. (2014). *Prześliona rewolucja: Ćwiczenie z logiki historycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Leszczyński, A. (2020). *Ludowa historia Polski*. Warszawa: W.A.B.
- Markowski, R. (red.) (2004). *Populizm a demokracja*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych PAN.
- Matuszewska, W. (1973). *Chłopski czyn u schyłku II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Migalski, M., Wojtasik, W., Mazur, M. (2006). *Polski system partyjny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Offe, C. (1985). „New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”. *Social Research*, 52(4), s. 817–868.
- Olzak, S. (1989). „Analysis of Events in the Study of Collective Action”. *Annual Review of Sociology*, 15(1), s. 119–141.
- Paczeński, A. (2014). *Europeizacja polskich partii politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pankowski, K. (2005). „Charakterystyka potencjalnych elektoratów w wyborach parlamentarnych”. Komunikat z badań BS/145/2005. Warszawa: CBOS.

- Piskorski, M. (2010). „Samoobrona RP w polskim systemie partyjnym”. Nieopublikowana praca doktorska.
- Putnam, R.D., Leonardi, R., Nanetti, R.Y. (1992). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Radkiewicz, P. (2017). „Ideological Inconsistencies on the Left and Right as a Product of Coherence of Preferences for Values: The Case of Poland. *Polish Psychological Bulletin*, 48(1), s. 93–104.
- Rucht, D., Ohlemacher, T. (1992). „Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives”. W: M. Diani, R. Eyerman (red.). *Studying Collective Action*. London: Sage, s. 76–106.
- Szczepański, J. (1973). *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Tarrow, S. (1998). *Power in Movement: Collective Action, Social Movements and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: McGraw-Hill.
- Tilly, C., Wood, L.J. (2015). *Social Movements. 1768–2012*. London: Routledge.
- Touraine, A. (1988). *Return of the Actor: Social Theory in Post-Industrial Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wasilewski, J. (1986). „Społeczeństwo polskie, społeczeństwo chłopskie”. *Studia Socjologiczne*, 3(102), s. 39–56.
- Wenzel, M. (2015). „From Total Movement to Interest Group: Labor and Democratization in Poland”. W: B. Klandermans, C. van Stralen (red.). *Movements in Times of Democratic Transition*. Philadelphia: Temple University Press, s. 341–364.
- Wenzel, M. (2016). *Labour Protest in Poland: Trade Unions and Employee Interest Articulation after Socialism*. Frankfurt a.M.: Peter Lang.
- Wenzel, M., Żerkowska-Balas, M. (2021). „The Left Returns to Polish Parliament: A Change of People’s Hearts? Determinants of Right and Left Identification on the Individual Level”. *East European Politics*, 37(3), s. 552–571.
- Woods, M. (2003). „Deconstructing Rural Protest: The Emergence of a New Social Movement”. *Journal of Rural Studies*, 19(3), s. 309–325.

Streszczenie

Termin „wiejskie ruchy społeczne” (WRS) używany jest w różnych znaczeniach, potrzeba więc spójnej definicji konceptualizującej polityczne wiejskie ruchy społeczne. Są one pozostałością agrarnej struktury społeczno-gospodarczej. Spóźniona i niepełna rewolucja przemysłowa w Europie Środkowo-Wschodniej oraz niepełna na tle regionu kolektywizacja rolnictwa w Polsce spowodowały, że zachowały się przednowoczesne formy mobilizacji. Celem tego artykułu jest przedstawienie koncepcji WRS i zilustrowanie jej przykładami: są nimi działania mające znamiona polityki protestu, prowadzone przez Samoobronę i Agrounię. WRS skontrastowane są zarówno z tradycyjnymi (starymi) ruchami, jak i z nowymi ruchami społecznymi. Lokują się one na uboczu głównych podziałów socjopolitycznych a ich aktorzy kontestują elity niezależnie od tego, po której stronie podziałów się znajdują.

Słowa kluczowe: ruchy społeczne; społeczeństwo agrarne; polityka protestu; mobilizacja